

MANUEL MARÍA, O POETA

Darío Xohán Cabana

Dentro da imposibilidade absoluta e evidentísima que é resumir en quince minutos o que representan medio século de escrita poética, cincuenta poemarios, mil oitocentos poemas e corenta mil versos, intentarei humildemente, e sen temor a repetirme, dicir diante de vós o que segundo o meu parecer significa a obra poética do meu amigo, do meu mestre, do meu padriño poético e nupcial, do meu irmán maior Manuel María, o xigante que hoxe nos congrega na súa casa natal, neste sagrado circundo, nesta horta da Casa de Hortas onde empeza a Terra Chá.

Por máis que esteamos na Terra Chá, neste lugar onde a Terra Chá xeograficamente empeza e onde foi concibida e creada como patria poética, resistamos firmemente a tentación de dicir que estamos celebrando o poeta da Terra Chá, porque esa é soamente unha partícula, algo máis ca unha anécdota pero moito menos ca unha definición ontolóxica ou existencial de Manuel María Fernández Teixeiro en canto poeta.

Pasaran trece anos de ditadura polo dorido lombo de Galicia; a guerra aínda non rematara de todo, pois nos montes galegos aínda ardía un resto do incendio guerrilleiro co Foucellas e o Piloto; a alta cultura galega, a obra das Irmandades da Fala, da Xeración Nós, do Seminario e dos grandes intelectuais, novelistas, dramaturgos e poetas da República fora borrada da superficie da Terra; e a obra basilar do grande editor de nós, a obra do bon Anxo Casal, fora afogada co seu propio sangue en Cacheiras, onde xa fora derrotada a Revolución de 1846. O que de tanta vida inda era vivo nesta noite de pedra seguía a habitar nas catacumbas e nas terras do exilio, pero empezaba a acender tamén algún pequeno lume ó ventimperio da patria: Benito Soto, Bibliófilos Gallegos, Monterrey... En 1947 Aquilino publica *Cómaros verdes*.

No verán do 1949, acabados os sete anos do Bacharelato Universitario, Manuel María alindaba as vacas polos pasteiros familiares de aquí ó carón, nas ribeiras do Miño, poñamos por caso nun curro que tiñan en Santa Isabel. El recibira xa moitas leccións antigas; ós nove ou dez anos, milagrosamente, lía na escola de Rábade os galegos escritores e poetas: Curros que o dixo así, Rosalía, Pondal, pero tamén Manuel Antonio e Luís Amado Carballo. Xa nos derradeiros cursos do Bacharelato, Lázaro Montero de la Puente déralle a ler Lorca, Alberti, Dámaso Alonso; o catedrático de francés amosáballe Sartre e Camus. E sobre todo empezara a recibir

a través de Ánxel Fole, de Celestino Fernández de la Vega, de Luís Pimentel, do bon Ánxel Xohán, do boticario Figueroa, a memoria e a herdanza do Galeguismo e da República. Manuel María remoe polas corredeiras nemorosas as leccións aprendidas, os amores, os soños, e escribe en lingua galega un libro nomeado *Muiñeiro de brétemas*, que Aquilino Iglesia Alvariño lles mandarí a editar ós de Benito Soto e que en 1950 se convertería nun símbolo ó ser o primeiro libro en galego publicado por un autor novo, non estreado antes da Guerra, convertendo o seu autor en adañado primado da mocidade literaria do seu tempo.

Logo en rápida sucesión escribiría *Morrendo a cada intre* e *Advento*, e con estes dous libros Manuel María converteríase xa pra sempre nun gran poeta, príncipe da súa xeración. *Morrendo a cada intre* é un libro brutal, alucinado, de linguaxe extremadamente violenta, escrito ou composto “nunha noite na que rifaban as tebras e as estrelas”, a máis dura e dolorosa concreción desa cousa que chamamos Escola da Tebra, por el mesmo iniciada en *Muiñeiro de brétemas*. En *Morrendo a cada intre* está quizabes coma en ningures o espírito do existencialismo máis angustiada e escuro, expresado nun verso de feitío surrealista ateigado de imaxes alucinatorias e electrizado por oxímoros, antíteses e paradoxos de alta tensión.

Despois disto viría *Advento*. Escrito no outono-inverno do 1950 ó 1951, *Advento* é un libro máis sabio e repousado, e mesmo máis tranquilo, malia toda a angustia existencial –ou simplemente angustia, quixéramos dicir– irmá da de *Morrendo a cada intre*, que impregna sobre todo as dúas primeiras partes. O verso de amplo alento, libre pero non tanto, semella máis harmonioso, pola cadencia musical e pola cadencia discursiva. En *Advento* están algúns dos máis altos poemas da nosa lingua: “Presenza”, “O agoiro”, “A luz morta”, “Poema do home disgregado”, “O derradeiro día”, e ese diamante senlleiro de fulguracións escuras e obsesivas que é o “Responso desesperado” coa súa portentosa tensión anafórica. Pero se eu puidese facer unha escolma poética de Manuel María tan longa como quixera, probablemente metería nela todos os poemas de *Advento*; porque *Advento* é, non cansarei de repetilo, un dos máis fermosos libros da poesía galega do século XX: os seus irmáns pódense chamar *De catro a catro*, *Dona do corpo delgado*, *Os eidos*, *Nimbos*, *Profecía do mar*, *Herba aquí e acolá*, *Con pólvora e magnolias*, *Seraogna*, *O fin dun canto*, *Estirpe*, artefactos poéticos perfectos e misteriosos nos que parece non faltar nin sobrar nada.

A terceira parte de *Advento* é bastante diferente das outras dúas. Os seus poemas, xeralmente máis breves e de versos máis curtos, tenden case todos a unha maior economía de recursos retóricos, programaticamente expresada no primeiro deles, o titulado “Anceio”: “Eu quixera escribir un poema sinxelo, / puro e branco”. Anúnciase así, paréceme a min, a seguinte gran xeira do poeta, que se

volve cara ó “universo de cousas e dos sentimentos simples”, como tan ben dixo o poeta Augusto Casas ó publicarse *Mar maior*.

Esta segunda etapa ou xeira parece estar en marcha a partir de 1952, e ten efectivamente no libro *Mar maior*, publicado en 1963, o seu compendio máis cumprido. *Mar maior* é un libro de aluvión, ben diferente niso da maioría dos de Manuel María, que son máis ben libros de explosión; nel xúntanse poemas escritos ó longo dunha ducia de anos, e aínda que durante este tempo fixo outros poemarios máis ou menos “explosivos”, coma tal *Documentos persoais*, en *Mar maior* está o máis florido da súa produción poética, na cal agora se percibe un intenso diálogo poético con dous dos seus contemporáneos máis vellos: o Luís Pimentel de sempre, toda a vida semellante a si mesmo, e o Álvaro Cunqueiro que neses mesmos anos anda a escribir e espallar os poemas –e nomeadamente os máis persoais e elementais– que confluirían despois en *Herba aquí e acolá*. Diálogo non único, por outra banda: Francis Jammes é sempre moi citado, polo propio Manuel María e polos críticos. Como é ben sabido, *Mar maior* tería unha continuación no tempo, outro libro de aluvión cuxa primeira metade lle é moi semellante, titulado *Remol* e publicado en 1970. Pero en realidade a segunda xeira poética de Manuel María non vén máis acó do ano 1966, pois case toda a segunda metade de *Remol* insírese xa moi claramente na etapa seguinte.

E cousa á parte é tamén o libro *Terra Chá*, probablemente o máis célebre e popular do noso autor, que o estivo escribindo, reescribindo e aumentando case toda a vida. Reescribindo, repetimos. Porque a nós cómprenos dicir que, contra o que xeralmente se cre, *Terra Chá* non é un libro, senón dous. Explicámonos. A edición de 1954 e a de 1967 son libros completamente distintos, e non só porque a segunda sexa tres veces máis extensa, senón porque dos 55 poemas da segunda edición que coinciden en título cos da primeira a inmensa maioría son poemas novos, radicalmente diferentes, que a miúdo non conservan nin un só verso da primeira redacción. Por poñermos un caso, o célebre poema “O carro” da segunda edición non ten nada que ver co que leva o mesmo título na primeira. En realidade só atopamos seis iguais: “Terra Chá”, “Choiva”, “Noite”, “O toxo”, “O merlo” e “Camiño”. Quizabes non fose moito pedir que os aspirantes a críticos, antólogos e editores lesen os libros antes de falaren deles.

O breve poemario *Documentos persoais*, escrito nuns poucos días de xuño do 1957 e publicado en abril do ano seguinte, é en certa maneira un anticipo da terceira xeira poética do Manuel, pero tamén se pode entender facilmente dentro da segunda, malia o que ten de novidade, inaugurando un camiño de realismo coloquial na poesía galega polo que logo transitaría tamén a miúdo o propio Celso Emilio Ferreiro.

É realmente contra 1966 cando se produce na poesía de Manuel María un novo radical cambio de rumbo que nos autoriza a falar dunha terceira etapa, que é a da poesía de combate. *Proba documental*, libro que marca simbolicamente o inicio deste novo camiño, parécese bastante, e non só no título, a *Documentos persoais*, senón que a intención política dos poemas é moito máis directa, e o que nos *Documentos...* era unha ironía máis ben suave e bondadosa faise agora moito máis áspera e colérica.

Con todo e con isto, cómpre dicir que ben antes de 1966 Manuel María xa non era alleo á poesía chamada social ou política, ou mesmo patriótica. Á parte da lene crítica social dos *Documentos persoais*, en *Mar maior* hai poemas e alustros nos que latexa o compromiso nacional e popular. E en 1965 publícase n' *A Nosa Terra* de Bos Aires o seu célebre poema "Acuso a clase media", un dos textos de combate e propaganda máis difundidos na última década de Franco.

Por riba da unidade de intención, os tres lustros desta xeira son dunha variedade formal e temática moi grandes, que en parte podería concretarse en varias liñas. Unha delas sería a dun certo realismo coloquial con recurso continuo á ironía e á antífrase, representada pola *Proba documental* e mais polas *Odas nun tempo de paz e de ledicia*. Outra liña moi fortemente caracterizada sería a que nace en *Versos pra cantar en feiras e romaxes*, coa súa poderosa técnica expresiva baseada nunha métrica sincopada e unhas rimas estrambólicas que van choutando coma quen desenvolve un nobelo e por veces fan pensar nos mellores acertos do rap, daquela nacente nos Estados Unidos e descoñecido entre nós. Nesta liña inseríranse algúns anos despois os *Cantos rodados pra alleados e colonizados*. Os *Versos pra un país de minifundios* caracterízase pola vontade profética, cunha linguaxe sinxela e violenta de estirpe bíblica en versos libres moi elementais; nesta mesma dirección camiñarán longos poemas-libro como son *Informe pra axudar a alcender unha cerilla* ou *Aldraxe contra a xistra*, que engaden unha maior riqueza retórica, a miúdo con recurso á imaxinaría surrealista. Dentro da escrita surrealista inscribírase plenamente *Catavento de neutrós domesticados*. Pero os libros desta época –poemarios ou longos poemas– son ducia e media, e non todos cadran ben co que levamos categorizado: como integrar por exemplo as *Canciós do lusco ó fusco*, que teñen algo da *Proba documental* e algo dos *Versos pra cantar en feiras e romaxes*, pero quizabes máis aínda dunha vontade formal clasicista que as singulariza fortemente? E algo moi parecido pasa c' *O libro das baladas*, por non falarmos xa dos *Poemas ó Outono*.

Cuestión á parte son tamén *Os soños na gaiola*, escritos en 1967, que logo terían un irmán, *As rúas do vento ceibe*, concibido en 1978. Libros escritos adrede pra nenos, o primeiro deles é pioneiro na xeira moderna da nosa literatura infantil, e unha das obras máis populares e politicamente útiles de Manuel María. E sen

embargo apenas parece político ou social nun sentido doutrinario, fóra, iso si, do claro galeguismo do primeiro poema e do lene contido social de tres ou catro máis. Pero a súa intencionalidade política de fondo si é clarísima, e corresponde plenamente ó espírito de Manuel María nesta longa etapa da súa vida literaria, na que escolleu desempeñar a nobre función de poeta de partido, de poeta dun ideal político, que algúns pretenden desprestixiar falando con altivo desprezo de intelectuais ou poetas orgánicos, coma se tal cousa non o fosen no seu tempo outros tan grandes coma Louis Aragon ou Pablo Neruda. Ou se nos poñemos exquisitos e requirimos un plus de antigüidade, coma Virxilio, Pèire Vidal ou Luís de Camões.

Durante a época gloriosa da poesía de combate, que en Galicia predominou polo menos dende 1968 a case 1980, foron dous os poetas que máis brillaron no noso firmamento: Celso Emilio Ferreiro e Manuel María. Pero Manuel María foi poeta político aínda con máis intensidade, con máis profusión, con máis autoimposta disciplina, con máis vontade de servir humildemente. Isto se cadra prexudicouno nalgún tempo na imaxe que algúns concibiron ou difundiron del; pero hoxe todo mundo sabe que nesta etapa de Manuel María hai tamén, pra dicilo con palabras de Méndez Ferrín, textos de calidade e valor absolutos.

Chegamos finalmente a unha nova viraxe ou revolta temática que dá lugar a unha cuarta e derradeira xeira na obra poética de Manuel María. O libro *Poemas da labarada estremecida*, escrito en 1980 e publicado no ano seguinte, simboliza nidiamente este cambio. Se na etapa anterior os temas políticos, sociais e patrióticos, impregnan a inmensa maioría dos seus poemas, a partir deste libro fanse absolutamente minoritarios fronte a unha lírica de carácter moito máis persoal ou íntimo. Non desaparecen, xaora: Manuel María seguirá facendo algúns poemas políticos –nomeadamente de celebración histórica ou biográfica–, e por suposto estará sempre presente cos seus textos cando lle é requirido polas circunstancias políticas e pola súa radical militancia. Por exemplo, un dos seus derradeiros poemas forma parte do libro colectivo *Negra sombra. Intervención poética contra a Marea Negra*, ano 2003.

Esta cuarta xeira de Manuel María é tematicamente moi diversa, e formalmente tamén bastante variada. Por exemplo, nela reverdece o seu interese polas formas clásicas en verso de arte maior, nomeadamente polo soneto, que xa ensaiara nos *Poemas ó outono* publicados en 1977, opúsculo claramente anunciador desta derradeira etapa. A partir de 1980 cultivará esta ilustre forma estrófica con bastante obstinación: en *Poemas da labarada estremecida* encaixará os textos en verso libre nunha estrutura simétrica de catro sonetos; algo semellante fará con *Os lonxes do solpor*, publicado postumamente. Ademais escribirá os cincuenta *Sonetos á Casa de Hortas*, os trinta de *Sonetos ó val de Quiroga* e os doce *Sonetos de amor e vida* que forman parte d'*As lúcidas lúas do Outono*, alén doutros soltos que figuran

especialmente nos libros pertencentes ó que el chamaba a súa “vocación de poeta local”. Por outra banda, e dentro do formalismo clasicista, o metro octosilábico tan presente no segundo *Terra Chá* e as súas ampliacións e mais nos libros pra público infantil utilizarao agora tamén nun lirismo de carácter máis confesional ou persoal, nomeadamente en *Compendio de orballos e incertezas*, onde hai dúas series de poemas en cuabras de dobre rima consoante que ás veces alcanzan unha beleza case dolorosa. Con todo, o predominio é do verso libre, un verso libre en xeral non moi longo e con valores rítmicos moi pouco marcados, cunha sinxeleza expresiva e unha retórica tan elemental que un podería aplicarlle o concepto de *poesia povera* se tal cousa existise ou se puidese dicir.

Un dos temas máis presentes na poesía última de Manuel María é o do amor, quero dicir o amor que no seu caso se chama Saleta, de tal maneira que o libro que antes mencionei como inicio simbólico de etapa é na súa totalidade un canto de amor, unha historia de amor. Mais nos libros seguintes desta época o abano temático ábrese case infinitamente, volvendo en certa maneira ás preocupacións que informaran a época de *Mar maior*, cunha presenza talvez non moi numerosa pero especialmente intensa e poeticamente conmovedora da consideración da morte e a transcendencia.

É moi doado ver estes catro períodos na obra poética de Manuel María: a súa lóxica está bastante clara, especialmente cando consideramos as datas da escrita, ben establecidas por Camilo Gómez Torres na súa tese de doutoramento, e non as da publicación dos libros. O que é imposible, polo menos pra min, é unha clasificación temática e estilística satisfactoria e convincente, alén dunha enunciación máis ou menos elegante e sucinta dos temas básicos. Un día quixen deseñar unha árbore temático-estilística da poesía de Manuel María: saía unha selva e renunciéi.

Manuel María foi o maior animal poético da nosa literatura nacional. Dende a súa adolescencia ata a súa morte non debeu deixar de ser poeta nin un só día da súa vida. Foi ademais outras moitas cousas: home de ben cunha ética persoal e política intransixente e insubornable, traballador obrigado a gañar a súa vida, militante incansable, narrador, dramaturgo, escritor nos xornais, conferenciante, editor, axitador cultural. Pero poeta foino mesmo mentres durmía. Na súa obra extensísima non faltan momentos de laxitude, como é proverbial que os había en Homero; o que non hai xamais é falsidade. Todas as contas botadas, o núcleo esencial da poesía de Manuel María constitúe un dos grandes petoutos da xa longa cordal da poesía galega moderna. E por outra banda, non sei se isto que vou dicir é estrictamente un mérito literario ou non, pero quero dicilo de novo, porque dicir xa se dixo moitas veces: Manuel María foi, e segue sendo, o poeta

galego máis popular polo menos dende Curros Enríquez. E o máis oído. Ducias de cancións súas sábese aínda de quen son; outras xa non se sabe, ou xa poucos o lembran, e son cantadas como cousa anónima, de tradición oral. E foi o poeta máis querido porque en moitos deses poemas condenados a ser cancións interpretou coma ninguén o espírito do pobo; por iso e tamén pola súa condición persoal, pola súa bondade persoal. Sabemos moito ben que pra ser un gran poeta non fai falla ser boa persoa; pero cando as dúas cousas coinciden como coincidiron no meu mestre Manuel María, velaí onde está realmente o gran milagre do mundo.